

Materiálová báze je výchozím komponentem onomastiky, spolu s teoreticko-metodologickými východisky tvoří její základ. Dobrý a spolehlivý, pečlivě shromážděný materiál si uchovává svou cenu i tehdy, když jeho výklad byl nesprávný.

Pod pojmem „materiál“ v onomastice lze zahrnout **veškerá vlastní jména**, která se v konkrétním, tj. českém, prostředí vyskytují, jak v současnosti, tak v historii: vedle dvou velkých skupin – jmen osob a zeměpisných jmen, jsou to např. jména v beletrii, názvy planet, názvy vlaků (Žatecký chmel; Kärtner Milch – Korutanské mléko), ale i názvy výrobků (jogurt Agroláček). Pramenem materiálu tak může být **jakákoliv oblast reality** lidského života, v níž se objevují vlastní jména. Ta se pak stává předmětem užšího studia.

Zájem toponomastiky je zaměřen na **toponyma**, tj. zeměpisná jména, jednak MJ (názvy obydlených objektů), jednak PJ (neobydlené: pole, hony, cesty, hory, vody...). V této oblasti se česká onomastika může chlubit tím, že jako vůbec jedna z mála na světě má vybudovaný úplný soubor místních jmen, spolu s historickým materiálem a výkladem těchto jmen (slovník Pf a HŠ, viz níže), rovněž soubor PJ a jeho postupné slovníkové zpracovávání, viz webové stránky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v.v.i.

V době pojetí onomastiky jako pomocné disciplíny věd nelingvistických (zvláště historických) byl totiž kladen důraz právě na rozsah a propracovanost materiálové základny, na **shromáždění** úplné a historicky i filologicky spolehlivé a přesné **dokumentace** - v souvislosti se zájmem o nejstarší památky č. jazyka hlavně v době národního obrození (od 18. století) – vydávání památek, edice listin. Od pol. 19. stol. se začíná prohlubovat spíše filologická orientace české onomastiky - vedle shromažďování VJ se prosazuje pozitivistická filologicky přesná analýza, zaměřená na etymologii a komparatistiku. Až v 50. - 70. letech 20. stol. se posunuje zájem onomastiky do oblasti metodologie a teorie (propracovaná teorie dělá z každé vědy vědu).

Dělení toponymického materiálu (příklady)

Šmilauer (toho se spíše držíme):

1. Historický (listinný, archivní)
2. Zeměpisný
3. Nářeční

Šrámek:

- podle druhů (středověké listiny, nápisy – např. na náhrobcích, sarkofágách, literární díla, slovníky, mapy, městské knihy, urbáře, půhonné knihy, soupisy osob – např. podle víry, matriky, katastry, berní rula, lánové rejstříky, kalendáře, kroniky, voličské seznamy, lidová vyprávění...)
- podle doby vzniku
- podle regionálního či zeměpisného hlediska (ZDB, olomoucké, opavské)
- podle jazyka
- podle věcné spolehlivosti (kroniky x odborný popis)
- podle provenience – např. toponyma v dílech raněstředověkých arabských kupců

Historický materiál v toponomastice

Tvoří jej *historická toponymie*, tj. soubor toponym na jistém území a v jistém jazyce, který byl získán z historických pramenů, a který dokládá vývoj jednotlivých toponym.

Souvislé české texty vznikají až koncem 13. století. V nejstarším období češtiny plnila funkce kulturního jazyka *latina*, sloužila jako jazyk liturgický, literární, i jako jazyk diplomatický a administrativní. Právě v latinských a jiných jinojazyčných textech týkajících se české reality se objevují první česká slova, tzv. **bohemika** - česká vlastní jména (osob, obcí, měst, řek), zřídka apelativa, slova nepřeložitelná: MJ *Dreucici* – dn. Dřevčice, *Myculov*, *Lusici* = Lužice, *Mocropzi*=Mokropsy, OJ (často dnes už neexistující: *Brizgod* = *Brzhod*, *Schuhta* = *Čuchta*, *Purkos* = *Prkoš*, *Omizlec* = *Omyslek*; PJ *Cralowa hora* = Králova hora, *Petrinus mons* = Petřín, vodní tok *Wrasni*

(*Wrazni*) = Vražný (Vrážný). Pramenem pro zkoumání bohemik jsou především texty neliterární, listiny (i vydané v edicích), dále např. tzv. nekrologia (soupisy OJ; např. Nekrolog Podlažický z 13. stol. zachován v Codexu gigas), hist. literární díla (kroniky: Kosmas - asi 50 MJ a 100 OJ, Dalimil, legendy), části bible (pro biblická jména osobní a zeměpisná).

Nejstarší bohemika se objevují už v 9. stol. (fuldské anály), z 10. stol. potom pochází OJ a MJ na nejstarších českých mincích (*Boleslav, Svatopluk, Myslata*). Jejich počet stoupá s množstvím listinného materiálu: pro 11. stol. máme k dispozici několik desítek bohemik, ve větší míře jsou dostupná ve stol. 12. Rozborem těchto VJ získáváme cenné informace o stavu češtiny v období, z něhož nemáme dochovány souvislé české texty. Z pozdější doby jsou to tzv. **připisky** - původní zápisy v češtině (ne)související s textem, do kterého jsou vepsány, jsou to souvislé věty. Nejstarší z nich je na jednom z exemplářů tzv. litoměřické listiny (viz později).

Základním předpokladem úspěšného zpracování MJ v nejstarších listinách je jejich správná **rekonstrukce**. Doklady jmen jsou psány většinou tzv. primitivním (jednoduchým) pravopisem, nejstarší českou grafikou: jazyka: MJ *Dreucici* – dn. Dřevčice, *Myculov*, *Lusici* = Lužice, *Mocropzi* = Mokropsy. Jeho „primitivnost“ spočívá v nepoměru grafémů latinky a fonémů češtiny: jeden grafém mohl označovat více hlásek a jedna hláska mohla být označována více grafémy) – v uvedených MJ grafém *c* označuje hlásku č, *c*, *k*; J. Pleskalová dokonce našla 14 možností pro záznam hlásky č. Pro přesnější záznam se začínají používat pro záznam hlásek, které latina nemá, kombinace liter (dvou a více), tzv. **spřežky**. Kombinace byly nesoustavné a neustálené: největší pestrost vládla při záznamu hlásky č, š – spřežky *sh*, *sch*, *ch*, *cs*.

Neustálenost grafiky značně ztěžuje prepis jmen a jejich identifikaci. Výsledná podoba jména navíc musí respektovat tehdejší hláskový stav. 1263 *Psid*, 1175 *Dobrogost*, 1183 *Drisek*.

Listiny

Pro nejstarší dobu jsou nejdůležitějším zdrojem materiálu *listiny* (diplomatika). Setkáme se s nimi nejčastěji v podobě edičního zpracování, což je úkolem a prací specialisty. Pro toponomastiku mají význam i tzv. *regesta*

(výtahy), v nichž se editoři také snaží zachytit podobu VJ v listinách. V listinách jsou nejvíce zastoupena **jména osad** (oikonyma) a **jména osob** (darované osoby, účastníci právního řízení), méně **pomístní jména** (hranice darovaných území): vodních toků, hor, lesů, pozemků.

MJ v listinách, viz též Prameny češtiny (ENCY 2016)

Do 13. stol. je v listinách doloženo jen malé procento MJ (asi 23 % osad v ČR). Charakteristické je přitom to, že jsou doložena zvláště MJ v určitých oblastech: naprostá většina listin v CDB se totiž týká donací klášterům, listiny tedy vypočítávají majetek, kterým je konkrétní církevní instituce obdarovaná (např. listina olomouckého biskupství 1131, listiny kláštera v Kladrubech, klášter v Teplé, Oseku). Pokud zaneseme MJ z listin na mapu, tvoří ostrůvky podle toho, kterému klášteru patřily: např. v záp. Čechách měly majetky klášter v Teplé, Kladrubech, Plasy, takže při kartografování jmen z CDB je síť MJ v západních Čechách poměrně hustá, oproti tomu v sv. Čechách ve stejné době moc církv. majetků nebylo, takže na mapě je zde síť MJ řídká. To však neznamená, že tyto oblasti byly neobydlené! Jen se osady nedostaly do listin. *Datum nejstaršího dokladu daného MJ nelze ztotožňovat s dobou jeho vzniku!* Tu se nám bohužel málokdy podaří zjistit, a v nejstarší době stěží – v novověku spíš, nebo v současnosti – třeba *Havířov*.

K prvním soustavnějším popisům země došlo až za Karla IV. (hlavně církevní záznamy, souvisí s činností Arnošta z Pardubic a pražského arcibiskupství), takže ve 14. stol. počet záznamů stoupá (asi na 66 %). Teprve později vznikají prameny evidenčního rázu, kde je jmen více.

Práce s listinami

Málokdy jsme nuceni sáhnout po originálech listin, alespoň pro nejstarší období jsou vydány v edicích. Pokud s nimi pracujeme, je potřeba mít základní průpravu historika, pomocného vědce nebo archiváře, zkušenosti s daným typem písma (paleografie) a vědět něco o listinách (diplomatika).

Nejcennějším materiálem jsou originály listin, edice však obsahují i falza a kopie z mladší doby. Nemají pro nás valný význam podvrhy typu Boczkových falz v CDM, tzn. falza z novější doby. Význam mají kopie a falza staré, edice CDB např. neotiskuje falza mladší než z 14. století: falza, tzv. akta spuria ze 12. - 14. stol. mají pro nás hodnotu v tom, že často vznikaly na podkladě starších zápisů. Ty si většina klášterů nějakým způsobem vedla a po určité době byly naráz právním aktem zlistiněny. Byly do textu listiny tzv. interpolovány. Mladší majetkové změny se mohly též připisovat na prázdný prostor, který zůstal pod textem původního zápisu. Tzn. že jedna listina může obsahovat zápisy z různých časových rovin - to je potřeba rozlišit, nejčastěji se tak děje paleografickým rozbořem.

V postupu zlistinování majetku byly rozdíly mezi jednotlivými kláštéry, v závislosti na úrovni jejich diplomatické tradice. Např. klášter v Plasích právní činy se soukromými osobami zlistinoval už ve 12. stol., zatímco kladrubský klášter se pravděpodobně omezoval na stručné záznamy o majetkových změnách, a ty jsou potom obsaženy v listinách jako větší soubory změn. (Friedrich píše v příp. zakl. 1. kpt. lit., že česká panovnická listina (Spytihněvova) zpočátku sloužila pouze k uchování paměti o učiněném pořízení).

Obsahově tedy takovéto listiny, tj. spuria, reprezentují nepochybně stav k datu, k němuž se hlásí. Pokud ale zkoumáme *jazyk* takových listin, je třeba mít na paměti, že reprezentují stav jazyka ve století, ze kterého pochází, a ne z roku, do kterého se hlásí. Např. slovník Hosák-Šrámek uvádí u hesla Hradčany doklad k r. 1126 *Hradczane* (CDB I,110). Není zde ale uvedeno, že listina z r. 1126 je dochována pouze v opise ze 17. stol. Neúplná citaci může vzbudit dojem, že jde o nejstarší doklad změny *g>h* (v historických gramatikách češtiny je uváděn první doklad z r. 1169 antroponymum *Bohuslaus*). Řada listin se také objevuje v několika exemplářích, opisech, které se mohou vzájemně lišit jak obsahově, tak grafikou (tj. zápisem bohemik) lišit (viz dále).

Zásadní vliv na jazykový stav a podobu českých slov v listině má *osobnost písaře - jeho věk a jazykové schopnosti*. Pokud zápis prováděl klášterní písař, znal pravděpodobně jména majetku vlastního kláštera, u písaře cizího (v případě listiny královské nebo papežské) je pravděpodobnost špatného záznamu větší. Chyby mohly vzniknout i neschopností opisovačů správně přečíst originál. Záleželo také na jejich věku - starší písař mohl leccos

přehlednout, mohl dělat víc chyb apod. Např. listinu Václava I. z r. 1235 (CDB III, 124) známe ze tří opisů ze 16. a 17. stol. V jednom se píše *Sdezlaus de Daroua*, ve druhém *de Dacowa*, ve třetím *de Clarona*. Teprve určení, že se jedná o Darovou u Rokycan, nám řekne, který z opisů zachycuje jméno ve správné formě.

Zeměpisná jména se snaží editoři ve spolupráci s filology identifikovat a lokalizovat, tj. ztotožnit s reálně existujícím objektem. Kromě správného přečtení, tj. jazykové rekonstrukce, je potřeba jméno lokalizovat i zeměpisně. To je někdy práce dost náročná, jména je nutno analyzovat po stránce pravopisné, hláskové a slovtvorné, lokalizace zeměpisná se děje často v součinnosti s jazykovou rekonstrukcí. Je třeba počítat s tím, že jména se často objevují ve zkomolené podobě. Např. údaj z CDB s. 414: *silva, que dicitur Mokrenice – Mokřenice* – zde napoví latinské apelativum, zda se jedná o obec, řeku, les.

Oproti dnešnímu stavu se jména často objevují ve starší podobě a v průběhu vývoje se mohla změnit slovtvorně nebo hláskově – buď regulérním hláskovým vývojem, který je popsán v historických gramatikách češtiny (v listině 1131 - listina ol. biskupství – MJ *Moscenica* dn. *Moštěnice* u Přerova), nebo je jméno zapsáno v jiném pádě než v prvním, což je dnešní oficiální podoba jména: např. v listině 1088 - zal. vyšehradské kapituly - je MJ *Brannice/Branice* lokalizováno jako *Bráník* u Prahy, tj. „v Bráníce“. Jména mohla rovněž podlehnout vývoji, který je výsledkem analogie, zkomolení jména: např. MJ *Trebessici* = dn. *Travčice* v listině kap. lit.

Tvary MJ jsou v listinách zachyceny v nejčastěji používaných gramatických tvarech, tzn. nepřímých pádech. Tzn. že se málokdy objevují v nominativu. Např. *Repsine* (CDB 1131, dn. Hřebčín u Ol.) - tvar lokálu, *Glubocaz* (CDB 1131, dn. Hlubočany u Vyškova) - starý tvar bezpředložkového lokálu, *Glupcicih* (CDB 1131, dn. Hrubčice u Prost.)- lokál, *Hotesoue* (CDB 1057/sp. XIV, dn. Chotěšov) - viz výše u výčtu MJ z listiny

K edicím (CDB) existuje řada doplňujících článků, ve kterých editoři (Šebánek-Dušková, Friedrich) vysvětlují metodiku své práce, upřesňují údaje týkající se původu listin (provenience), jejich datace (zvl. když se jedná o falza). I v edici CDB se však objevují chybné lokalizace, i když se jim - v případě nejednoznačnosti - snaží vyhnout odkazy na jiná díla (Sedláček,

topografie), které uvádějí jiné lokalizace. Např. záznam *Rounen* analyzuje Friedrich jako *Roveň (s otazníkem)*, a uvádí i lokalizaci Sedláčkovu z Místopisného slovníku - *Hlavno Rynšovo*. Friedrich už od 2. dílu upouští od lokalizace.

Lokalizace může usnadnit skutečnost, že klášterní majetky většinou ležely relativně blízko kláštera, někdy zase listina vyjmenovává obce v geografické posloupnosti. Obec ale mohla také zaniknout, takže můžeme znát pouze přibližnou polohu dle ostatních majetků příslušného kláštera nebo obcí uvedených v posloupnosti. Jméno obce může mít návaznost v pomístním jménu (např. pole *Štěpanovsko* na místě zaniklé osady *Štěpánovice: Scepanowici, Scepanouici* u Plzně, CDB 1115, 1186 (sp. XIII stol.) nebo je na jejím místě jen samota nebo mlýn (např. *Hostětice: Hoztetiz, Gosteticich, CDB 1186 - sp. XIII* nyní Hasatický mlýn u Štítar, u Horšova Týna).

Při lokalizaci může být nápomocno zakreslení do mapy, metodickou i praktickou oporu nalezneme v některých toponomastických publikacích (Osídlení Čech): např. MJ *Újezd* se nevyskytují na později osídlovaných územích - Českomoravské vrchovina, Podkrkonoší, Pošumaví, proto se při eventuální nejasné lokalizaci místa tato místa vynechají jako potenciální území.

Z uvedených důvodů (nejednoznačnost grafiky, nesoustavný zápis, nespolehlivost listinného materiálu) někteří jazykovědci příliš nedůvěřovali jménům obsaženým v listinách (např. Gebauer). Pracuje-li se však s materiálem opatrně, s rozvahou, a s vědomím všech případných komplikací, může nám poskytnout mnoho cenných informací.

Zakládací listina kapituly litoměřické (viz handout)

Na této listině je velice dobře patrné, jak se vyvíjela jednak grafika záznamu nejstarších vlastních jmen, grafika odráží i jazykový vývoj, na listině lze ukázat také způsob vyhotovování středověkých listin, jejich kopií a postupné doplňování údajů.

Zakládací listina kapituly litoměřické (kolegiátního chrámu sv. Štěpána) je nejstarší originální listinou, která vznikla v českém prostředí, hlásí se do r. 1057. Je dochována ve třech exemplářích (v edici označeny jako A, B, C), které se navzájem liší. Exemplář A pochází z 11. stol., pravděpodobně ne přímo z r. 1057, možná byl sepsán o několik let později. Text B je znám z konfirmačního privilegia krále Přemysla Otakara I. z r. 1218

a o jeho původu z této doby není pochyb. Text C pochází pravděpodobně z 1. pol. 14. stol. (ze 13. těžko), ale hlásí se do r. 1057 (listina je opsána a snaží se napodobit starší předlohu). Text A obsahuje na konci nejstarší český přípisek *Pavel dal jest Ploskovicích zem' u. Vlach dal jest Dolás zem' u bogu i sv'atému Ščepánu se dvěma dušníkoma, Bogučėja a Sedlatu* - (ten je ale až z 13. století) a tento exemplář byl zřejmě základem obou ostatních. Obsahuje na volném prostoru pod původním textem mladší vpisky (např. onen přípisek). Text B obsahuje majetkové změny, k nimž došlo v průběhu 12. stol., tzn., nejde o původní stav majetku k roku založení. Text C se pokouší obě předchozí sloučit (Fridrich jej prohlašuje za padělek).

Některé z textů obsahují MJ, která v ostatních nejsou, takže je potřeba dávat pozor, ze kterého textu pochází, nebo jsou na jiném místě v textu. Např. text C obsahuje MJ: *Cressici, Prna, Popovo, Zassade, Trebessici, Repcici, Tinec, Malsov, Breza, Praci(ci), Lubusevici, Hucsci, Bussouici, Hotsov*. Jedná se o MJ: *Křešice, Brná, Popovo (zaniklé), Zásada (neex.), Travčice (snad??), Řepčice, Týnec, Malečov (???)*, *Březí, snad zaniklé Ptačice?, Liběšice, snad Chouč?, Boušovice ?, Chotěšov/Chodžov/Kožov*. Text A i B jej mají na jiném místě a jména jsou v jiné hláskové podobě. Dále např.: text B obsahuje *Ternovas terra, C Trnovas terra* (Trnovany u Litoměřic), text A (tedy originál) vůbec - **výborné pro hláskosloví!!!** *A-Hlmecs, B-Hulmez, C-Hlumec* – dnešní Chlumec u Ústí nad Labem; nebo Korojedy u Tachova *Churoied, Chruged, Churugd*.

Edice listin, viz ENCY 2016 – Prameny češtiny (svodné hslo)

- *CDB*: I. (805-1197), II. (1198-1230), III. (1231-1238/40), IV. (1240-1253), V. (do r. 1278), VI. (1279-1283) – G. Friedrich – profesor PVH (1871-1943) je začal vydávat, dále Z. Kristen, J. Šebánek, S. Dušková, V. Vašků, Z. Sviták...
- *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (RB) – výtahy – začal vydávat Erben, poté J. Emler
- *CDM* (398-1411), 15 dílů, obsahuje v prvních dílech bohužel Boczkova vymyšlená falza
- *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, Sbíрка pramenů práva městského království Českého – zač. vycházet v 19. stol.

- řada dalších – z regionálních nebo klášterních archivů

Mezi prameny administrativní povahy patří též

Úřední knihy- podrobněji ENCY 2016, Prameny češtiny

- *Moravské desky zemské cudy brněnské a olomoucké* z let 1348-1642 s půhony z let 1406-1641 vydány úplně, *Libri citationum et sententiarum aeu* *Knihy půhonné a nálezové* I.-VI. (1374-1494) V.Brandl 1872-98, VII. (1490-1503) B.Bretholz 1911
- *Slezské desky*, krnovské a opavské (nevydány)
- *Sněmy české* od r. 1526
- *Desky dvorské království Českého*
- církevní: *Libri erectionum* archidioecesis Pragensis saec. XIV. et XV. (1358-1407), šest svazků, od 70. let 19.stol. – zápisy o darech církví, o zřizování far, klášterů, kaplí, škol, oltářů, dotace ke konání mší; cenné
- *České desky zemské* – existovaly od 60. let 13. stol. při zemském soudu; zapisovaly se do nich změny v pozemkovém majetku, půhony, soudní rozsudky, kšafy. Shořely r. 1541 a byly obnoveny, sahají do r. 1851.

Dále jsou to např. *městské knihy* (např. pražské). Pramenem pro toponyma mohou být např. *inkviziční protokoly*.

VIZ NESČ Prameny češtiny.

Literární prameny historické

Narativní prameny obsahují ve srovnání s neliterárními prameny málo toponym. Objevují se hlavně v kronikách, ale i v legendách.

Kosmova Chronika Boemorum + pokračovatelé (Kanovník vyšehradský, Mnich sázavský).

Kosmova kronika obsahuje jen asi 50 toponym (MJ, např. *Křivoklát, Břevnov, Levý Hradec, Rokycany, Hostivař*)

Kronika takřečeného Dalimila – typickým rysem literárních pramenů a jejich záznamu místních jmen, popř. jmen kmenů je *tzv. lidová etymologie* = rádooby učené etymologické výklady slov; jsou typické pro výklad slov ve středověku až do začátku 19. století, prakticky až do vzniku etymologie jako jazykovědné disciplíny. V Dalimilově kronice např. výklad MJ Stadice podle rýmu: *Stojieše jako jat v uzdici, proto téj vsi vzděchu Stadici*. Četné i v kronikách, např. *Kronika česká V. Hájka z Libočan*. Lidová etymologie je rozšířená i dnes,

ve vtipech, vede ke vzniku etymologických legend a mýtů: např. vznik MJ *Brno* = „*Br, no to je zima*“, *Budějovice* = selka volá po porodu prvního dítěte „*bude jich více*“; MJ *Olomoučany* v nářečí s protetickým *H-*: *Holomučane* = *holá Mučena* a s tím související legenda o manželce majitele panství, kterou její muž nahou vyhnal a pak ji mučil, apod.

Patrocinia

Zajímavým zdrojem poznání dějin osídlení jsou *patrocinia* (zasvěcení kostelů nebo kostelní tituly).

Jejich studium v závislosti na kolonizačních vlnách podává obraz postupu osídlení srovnatelný se Šmilauerovým Osídlením založeným na zkoumání MJ. V české toponomastice je problematika poměrně dobře propracovaná (především ve studiích Zd. Boháče), podobně také v jihoněmecké oblasti a částečně i v Rakousku, tedy zemích katolických. Systém patrocinii není třeba v pravoslavi.

Stávala se často pojmenovacím motivem, tj. byly podle nich pojmenovány obce: *Petrovice* u Blanska, *Jakubov* u Mor. Budějovic = jména obcí podle zasvěcení tamních kostelů. Jméno patrona kostela často volili pro své dítě místní obyvatelé.

Význam pro chronologii osídlení – zasvěcení určitých světců jsou totiž spjata s konkrétní dobou. Jde tedy o cennou pomůcku při dataci vzniku obce: např. do nejstarší vrstvy našich církv. staveb patří zasvěcení sv. Klimentovi – areály starých hradišť (Levý Hradec, Vyšehrad, Kouřim, Stará Boleslav)

- kostely sv. Havla a Wolfganga (patron řezenské diecéze) na starém sídelním území v j. Čechách (hlavně dolní Posázaví, směřování vnitřní kol. na jih), zasvěcení sv. Havlovi se např. nevyskytuje do r. 1100
- kostely sv. Petra, sv. Jana jsou charakteristické pro vnitřní českou kolonizaci (hl. na Českomoravské vrchovině) a pomáhají časově určit typy oikonym, které se podílely na osídlení oblasti a jsou typické pro toto území (*Žďár* + deriváty: *Žďírec, Žďárec, Žďárek*)
- po r. 1150 (do r. 1200) se objevuje hned deset zasvěcení sv. Jakubovi (do té doby žádné) - pravděpodobná souvislost s budováním chrámu v Řezně v letech 1150-1193 zasvěceného sv. Jakubovi a populární jsou poutě do Compostelly

Studium patrocinií samozřejmě přináší i řadu úskalí – např. v hornatých oblastech, kde byl nedostatek stavebního kamene, se původní kostely stavěly ze dřeva. Pozdější nahrazení kamennými bylo často spjato se změnou světce. Kostely mohly také zpustnout ve válce. Původní zasvěcení mohlo být také změněno přenesením ostatků jiného, momentálně oblíbeného světce. Proto je důležité studium pramenů.

Cenné mohou být také nápisy na zvonech a křtitelnicích nebo fresky v nejstarších částech kostela – většinou to byl presbytář (tj. kněžiště, v křesťanském chrámu ´prostranství při hlavním oltáři pro duchovní a zpěváky´). K důležitým památkám mohou patřit také sepulkrální památky, tj. náhrobky a epitafy, nápisy na sarkofágách – hlavně pro jména osob a místních jmen (původ dané osoby).

Oikonyma

Čeština má jako jeden z mála jazyků (mezi slovanskými jediný) slovníkově zpracovanou celou oikonymii. Pro Čechy je to dílo A. Profouse *Místní jména v Čechách*, pro území Moravy a Slezska dílo L. Hosáka – R. Šrámka *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. Kromě těchto dvou slovníkových hesel, v nichž jsou uvedena VŠECHNA MJ, existuje i zpracování místních jmen v atlasové podobě (V. Šmilauer: *Atlas místních jmen v Čechách*). Oba slovníky obsahují detailní soupis pramenů a literatury.

Profous: heslo *Sudoměř*

- MJ jsou uspořádána abecedně, podle slov tvořících základ MJ - pod jedním heslem je tedy např. *Bílý Újezd, Červený Újezd, Dlouhý Újezd, Kamenný Újezd* a v rámci jednoho hesla jsou teprve MJ členěna dle přívlastků
- heslové slovo tvoří podoba MJ dle Statistického lexikonu 1923, popř. 1934 (v 5. díle jsou jména převedena na stav z r. 1960)
- následují lidové podoby jména (*např. lid. ta Sudoměř*), nominativ i nepřímé pády (*v Sudoměři, do Sudoměře; do Sudoměří, v Sudoměři*),

odvozená adjektiva (*sudoměřskej*) nebo jméno obyvatelské (*Sudoměřák*), lidové podoby nejsou uváděny vždy, protože autor neměl k dispozici úplný materiál (Pf čerpal z nedokončených soupisů)

- dále lokalizace - zeměpisné údaje - poloha, povaha půdy, počet obyvatel, správní příslušenství
- historické doklady - jsou poměrně spolehlivé - na rozdíl od předcházejících prací (Sedláček) - arch. nálezy, bývalí majitelé, církv. příslušnost, patrocinium kostela, události dějinné
- lingvistická - jazykový výklad jména (nářeční podoby, utv. derivátů - adj.), na 3. a 4. díle spolupracoval s Profousem antroponomastik Jan Svoboda, je věnována pozornost i OJ, z nichž byla MJ utvořena
- nejstarší doklad *Sudoměř* vznikl posesivním sufixem *-jъ* z OJ *Sudomir* „Sudomírův dvůr“ - u tohoto hesla jsou uvedeny i doklady tohoto OJ (práce Svobody)
- 5. dodatkový díl napsal V. Šmilauer s J. Svobodou a je významný pro historickou toponomastiku. Obsahuje mj. klasifikaci MJ obsažených v dílech 1-4 a zaměřuje se na typy (viz následující přednášky). Obsahuje také vyčerpávající soupis pramenů.

Hosák-Šrámek: hesla *Dambořice, Jevišovka, Dobré Pole*

- spolupráce historika a jazykovědce
- zákl. je podoba z Lexikonu obcí z r. 1935, heslo opět rozděleno do několika částí:
 1. lokalizace sídliště
 2. historické doklady
 3. příslušnost k panství dle stavu k r. 1848, nejdůležitější údaje z dějin do r. 1848, národnost obyvatel dle stavu 1930 (německé, chorvatské, židovské)
 4. nářeční podoby MJ (*k Dambořicám*), odvozené jméno obyvatelské (*Dambořák*) a adjektivum (*damborské*) - jsou uváděny pravidelněji než u Profouse; Šrámek je většinou nasbíral sám v terénu
 5. etymologický výklad – spolehlivější, Šrámek je lepší lingvista
 6. výčet samot v katastru osady, historické názvy MČ, PJ apod.

Anoikonyma

Nejstarší anoikonyma se objevují – stejně jako MJ - roztroušeně v cizojazyčných písemnostech 11. - 13. stol., v administrativních listinách, tzn. jako BOHEMIKA. Pojmenovávají prodávané či věnované objekty (lesy, pozemky) nebo orientační body (hory), nebo objekty ohraničující nějakou plochu, která je předmětem darování. PJ je v listinách mnohem méně než OJ a MJ (ve vydaných svazcích asi 500).

Ve 14. a 15. stol. se rozšiřuje materiálová báze, k dispozici máme více materiálu i z česky psaných dokumentů (české listiny): např. k r. 1481 je v ZDB: „*Popuovky pod Šípem*“; k r. 1531 „*ve vsi Popůvkách, kteréž pod Šípem leží*“, PJ je i na Komenského mapě.

Příležitostně (nesystematicky) byla PJ zapisována i v 16. - 17. stol., jejich počet je opět vyšší - v souvislosti s rozvojem majetkoprávních vztahů vznikají mezi vrchností a poddanými nové typy evidenčních pramenů: urbáře, pozemkové knihy.

Až do 18. stol. byla PJ zaznamenávána *nahodile a náhodně*, což je nevýhoda pro studium. Na druhou stranu oproti oikonymům početně převažují, PJ je mnohem více, ve větším počtu se vyskytují v terénu, uplatňuje se v nich větší počet slovních základů a slovotvorných postupů (MJ jsou často tvořena jen několika rozšířenými způsoby: např. *-ice, -ov, -ín*, kdežto PJ mají bohatší repertoár přípon). Tvoří rovněž proměnlivější skupinu toponym než MJ – protože nejsou užívána – jako MJ v oficiální sféře, ale zvláště v mluvené řeči. Jejich podoba je méně ustálena a odráží tak mnohem lépe např. nářečí.

Řadu PJ nalezneme už v edicích nejstarších listin. Významnější prameny:

Urbáře

Jedná se o roční registra, soupisy nemovitého majetku vrchnosti a jejich požitků (naturálních i peněžitých povinností) z poddanských usedlostí (kolik který poddaný má odvést dávek). Toponyma se v nich objevují spíše nahodile, nesystematicky, důraz je kladen především na výčet majetku a dávek (kolik vajec, kolik slepic, kolik dřeva apod.). Jsou pramenem pro MJ,

PJ, např. názvy rybníků, méně pro antroponyma. Např. v záznamu pro obec Žebětín v urbáři kláštera na Starém Brně (k němuž patřila část Žebětína) z r. 1673 nalezneme dvě zmínky „*Tolikéž jest tu les, na větším díle dubový, ku klášteru naležitý, slove Kladruby, z něhož se ku pivovaru dříví užívá.*“ Je míněn klášter na Starém Brně a přilehlý pivovar (zmínka o lese *Kladruby*, který je na místě zaniklé vsi); nebo poddaný „*Urban Skřípala z kladrubský roli*“. Ale v urbáři pernštejnského panství (z r. 1582) oproti tomu nalezneme velké množství PJ. Urbáře jsou v tomto nejednotné – každý má jiné množství jmen, nejde o pramen jednotné dodržované formy.

Nejstarší český urbář je urbář kláštera ve Vyšším Brodě z konce 70. let 13. stol., dále urbář zboží rožmberského z r. 1379, žďárské urbáře z 15. stol. Většina moravských urbářů pochází z 16. století.

Berní rula a lánové rejstříky

BR – 1653-1656 – první soustavný popis země (vesnic, městeček, měst) podle krajů a panství, pro daňové potřeby, hlavně pro podoby MJ, Čechy

LR – 1669-1673 – Morava, významná hlavně pro jména osob (také pro genealogii) a podoby MJ

Pro studium pomístních jmen mají největší význam **katastry**, protože se jedná o systematické soupisy a jsou zpracovány pro celé naše území. Sloužily berním účelům a jsou proto dost svědomitě a pečlivě zpracované. Prvním z nich je

Tereziánský katastr

Jde o soupis poddanské půdy, rustikálu, který podléhal obecné zemské berni. Byl pořízen za vlády Marie Terezie. Práce byly zahájeny už r. 1713 stavovskou rektifikační komisí. Koncept i čistopis TK už obsahovala RA (rektifikační akta), která tedy vlastně tvořila podkladový materiál pro vyhotovení tereziánského katastru. Byl dokončen r. 1748 a v témže roce byl uveden v platnost.

Obsahoval evidenci i o měšťanských domech, řemeslech a Židech. R. 1757 byl po revizi nahrazen druhým TK, který obsahoval i soupis panské

půdy, dominikálu. Na Moravě později (1756-1768). Pro pořízení zápisů v TK byly vydány podrobné instrukce, podrobné informace lze získat v edici (Radimský-Trantírek, 1962 Praha) nebo v úvodech k inventářům. Při sepisování byli k dispozici písařům zpravodajové z místa - rychtáři a přísežní.

Záznamy jsou vedeny k jednotlivým vsím a v jejich rámci ke gruntům, které jsou řazeny podle velikosti. Vždy je uvedeno jméno usedlého (3/4 lánici, 1/2 lánici, celolánici, čtvrtlánici až k chalupářům, zahradníci, domkaři na obecním bez půdy), a výměra jeho pozemků v lokalitách označených názvem – pomístním jménem. Jsou uváděny i záznamy o půdě, kterou mají obec nebo někteří usedlí pronajatou od církve nebo od světské vrchnosti. Rolník mohl mít v nájmu i pozemky ležící v katastru jiné obce (sousední i vzdálenější).

TK má význam i pro podoby MJ, často v německé podobě (Bosonohy – Paarfuß). Jeho stěžejní využití pro toponomastiku se ale týká PJ a antroponym. PJ se vyskytují většinou vícekrát – několik usedlých mohlo mít půdu na trati označené jedním PJ, a často v různých podobách – např. bez předložky, s předložkou.

Do podoby PJ v písemných pramenech se promítají rysy typické pro dobu záznamu, především postavení českého jazyka v administrativě a jazykové schopnosti písařů. Řada českých jmen je zapsaných německy, písaři neznali češtiny jména komolili, překládali, jména jsou zapsána v různých variantách, z nichž je těžké určit fungující podobu: např. Ostrovačice: *Lochtouské, Lochtašku, Lochtoška, Lochtuška*. (dn. *Lochtoška*). Rozhodující podíl písaře na podobě PJ je patrný např. u obce Žebětín, která ještě v 18. století patřila čtyřem panstvím. TK pro panství královského cisterciáckého kláštera na Starém Brně obsahuje předložky a adjektiva přeložené do němčiny a zkomolená jména, zatímco TK pro panství Říčany a Veverčí má vše v češtině a je zde patrné, že písař jazyku rozuměl.

Vedle skutečně německých jmen v oblastech pohraničních s německy mluvícím obyvatelstvem se můžeme setkat s PJ typu *Beym Bach=U potoka*. Písaři překládali PJ obsahující trvalé jevy (potoky, mlýn, kopec) - deapelativní PJ (*hinter Dorf*). Např. záznam *Krautfeld* - může jít o překlad

českého PJ *Zeliska* (časté PJ), podobně *Hutweid* - může jít o překlad deapelativního PJ *Pastviště/-šče* (zachování nářeční podoby), *hintere Wiesen - Zadní louky*. Identifikaci PJ dále ztěžuje nedodržování pravidla psaní proprii s počátečním písmenem velkým, jak je tomu dnes.

Často také zapisovatel rezignoval na flexi jména a přiřadil nepatřičnou koncovku, objevují se neúplná předložková spojení: zápis *schrankama*, německá koncovka u českého apelativa *Rybnitz (Rybníček)*, německá předložka a české PJ apod.

Nevýhodou TK je, že neobsahuje mapy, takže jména se pouze na základě TK nedají lokalizovat. To je možné teprve srovnáním s mladšími katastry a jejich mapami (např. indikačními skicami), popř. se současným stavem nebo soupisem PJ. Většina PJ zachycených v TK se vyskytuje v mladších pramenech. Skutečnost, že PJ v katastru není, nelze ale chápat jako fakt, že jméno zaniklo (viz níže).

Josefinský katastr

Zachycuje práce z let 1785 – 1789, které prováděla zemská komise pro regulaci daní na Moravě. Jako vůbec první zachycuje společně rustikální i dominikální majetek. Při pracích bylo prováděno i přesné vyměření pozemků. Berně byla podle JK vybrána pouze jednou. Skládá se z:

- příznávací knihy, obsahuje podrobný popis hranic katastrálních obcí,
- výměry pozemků – tu zjišťovali sami venkované nebo inženýři,
- sumář pro celou obec,
- vlastního katastru s přepočtem hrubého výnosu na peníze, a výpočtu daně.

I když byly poprvé v celostátním měřítku pozemkové parcely **očíslovány** (čísla byla pro jednoznačnou identifikaci důležitější než jména, přesto se v JK názvy PJ udržely. Způsob záznamů se liší od TK: JK rozděluje katastr obce na dílčí celky (tzv. flury) a uvnitř těchto položek vypočítává všechny pozemky (většinou tak tři - čtyři položky) spolu s uvedením jejich vlastníka či nájemce. Celé položení (flur) je označeno často jménem jedné části (tzv. iradiace).

Stejně jako u TK nebyly vyhotovovány mapy. Pomístních jmen je zde méně než v TK.

Stabilní katastr

Jde o soupis všech pozemků na území Předlitavska. Práci na katastru řídila *K. K. Mähr. schles. Grundsteuer- Regulierungs- Provincial- Komision*. Ta vydávala i směrnice a nařízení k provádění. Po zrušení komise tato činnost přešla pod moravskoslezské gubernium v Brně. Nové zdanění půdy mělo být založeno na přesném soupisu pozemků a jejich trigonometrickém vyměření. Práce byly zahájeny r. 1806. Významný je také přípravný materiál. StK pochází z let 1826-1843, na Moravě od 1821. Součástí StK jsou mapy. Byly vypracovány také tzv. **indikační skicy** - zahrnují - podobně jako JK a StK několik tratí do jedné, barevně odlišeny lesní pozemky, zahrady.

Záznamy ve StK jsou - podobně jako v JK - také řazeny podle pozemků a ne podle majitelů. StK sdružil několik tratí do jednoho většího celku, a ten byl pojmenován jménem některé tratě v něm obsažené. Z toho důvodu obsahuje nejméně PJ. Velice cenné jsou ovšem indikační skicy.

Indikační skicy

Měření prováděly mapovací komise stabilního katastru, které pracovaly v letech 1824 – 1830 a 1833 – 1855. Měření se provádělo v terénu. Mapy sloužily jako pomůcka při odhadování výnosu jednotlivých pozemků. Barevně odlišují zahrady a lesní pozemky.

Jelikož jde vůbec o první soustavné zmapování všech obcí, jsou IS vlastně **nejstarším a prvním (soustavným) materiálem**, z něhož lze vyčíst **skutečnou polohu** objektu pojmenovaného PJ. Nevýhodou je, že StK už neobsahuje tolik PJ jako předcházející katastry. Materiálově je nejbohatší na PJ TK, ve StK je jich nejméně. Na druhou stranu je ale StK velmi cenný díky indikačním skicám, které umožňují lokalizaci PJ doložených v TK, popř. už i dříve.

Na základě srovnání PJ ve všech třech katastrech lze velice dobře sledovat jazykovou stránku jmen...

- víceslovná PJ v TK, detailněji lokalizovaná, přidání specifikačního přívlastku k základnímu substantivu: *Na padětku za lazem, Na padilku proti Starý hoře*
- předložková-*v,na* - mají blíže k mluvené podobě; bezpředložková
- změny
- komolení (hlavně neprůhledných jmen, PJ na místě zaniklých osad)
- ubývání počtu PJ a vznik nových, jaká skupina jmen podléhá změnám (zanikají deapelativní, naopak přežívají zkomolená, nejasná) ... atd.

Soupisy PJ

Ve snaze zdokumentovat bohatství zeměpisných jmen byly už od pol. 19. stol. podnikány akce na sepsání PJ. Některé byly dílem jednotlivců, některé šířeji koncipované. Nebyly dokončeny, i když zanechaly dílčí torzovitý materiál. V 60. letech byl z podnětu V. Šmilauera (Místopisná komise ČSAV) zahájen soupis PJ, jehož cílem bylo shromáždění PJ pokud možno ze všech obcí a osad v Čechách, resp. na Moravě (r. 1964). Akce byla detailně metodologicky připravená. V každé obci byl osloven vhodný místní pracovník, který spolupracoval s místním MNV, ten dostal formulář, do něhož měl zanést všechna PJ, která se objevují v dané obci.

Obsahuje (viz ofoceně soupisy): PJ + objekt + tvar/poloha/jakost (údaje o pozemcích), lidové výklady jména, stáří jména, parcelní čísla, popř. mapy. Také názvy místních částí - často přejímají název místa, na kterém vznikly. Dále názvy honů JZD - vznikaly sjednocováním více celků a často přejaly jméno jednoho z původního pozemků. Čtvrtá část soupisu byla vyhrazena pro další záznamy (údaje z katastrů, o archeologických nálezích, záznamy o místních zajímavých událostech). Je tedy pochopitelné, že průběh soupisu a výsledky se liší v závislosti na přístupu informátora (zpracovatele). Akce nebyla mimořádně finančně podporována, informátoři pracovali dobrovolně, a některé práce bylo třeba pro nedostatek pracovníků a prostředků i zastavit.

Koncem r. 1979/1980 byl materiál shromážděn. V Čechách byly shromážděny soupisy z více než 86% obcí a materiál byl doplněn přímými regionálními výzkumy v terénu, řada oblastí byla dodatečně zpracována formou diplomových prací. Následně se začaly provádět excerpce PJ a řazení

do abecedního katalogu. Vznikl také *Index lexikálních jednotek PJ v Čechách* a *Retrogradní index lex.jednotek PJ v Čechách* (Olivová-Nezbedová, Matušová). Moravské soupisy jsou uloženy na Ústavu českého jazyka Akademie věd v Brně. Z Moravy a Slezska je soupis proveden na 96,5% území bez bývalého pohraničí, kde se anketový soupis nekonal.

Na základě sebraného materiálu se pracuje na *Slovníku PJ v Čechách*. Vyšel úvodní svazek (Olivová-Nezbedová, J. Malenínská, Academia 2000), písmeno A a část B. Není k dispozici historická dokumentace. Podobně se zpracovává i materiál z moravského území. Dnes jsou oba slovníky na internetu, viz webové stránky Ústavu pro jazyk český AV ČR, v.v.i.

Shromážděný materiál umožňuje detailní popis slovtvorného systému PJ. Umožňuje v mnoha případech lokalizovat zaniklé osady: určité slovtvorné postupy (kombinace např. základu OJ + sufixu *-ov, -ín, -ice/pl.*) jsou typické pro MJ a méně časté pro PJ. V některých případech uchovává PJ název zaniklé osady: např. PJ *Ve Vojeticích* je utv. od OJ *Vojata* plurálovým sufixem *-ice* (pův. *-ici*), nebo kombinace VJ + sufix *-ín* (*Strachotín* < *Strachota*), OJ + *-ov* (*Bařechov* < *Bařech*). Nebo např. název rybníku *Velký Šentras* (Mor. zemské desky 1480-1566) zachovává název zaniklé vsi *Senstráž* u Kralína na Ždánicku.

Zeměpisný materiál (Mapy, atlasy, zeměpisná díla, lexikony)

Nejstarší mapou našeho území je *Ptolemaiova mapa* (150 po Kr.) – alexandrijský zeměpisec Klaudios Ptolemaios, soupis 8000 jmen určených podle šířky a délky (1 stupeň asi 92,3 km) – z nich se rekonstruuje mapa. Pro nás je málo spolehlivý: uvádí *Sudeta oré* (Krušné hory) ve středu Čech, uvádí obchodní střediska v Polabí s keltskými, resp. předkeltskými názvy – nesnadná lokalizace (Germáni zničili keltská sídla). Soupis pozdějších map:

Roubík František: Soupis map českých zemí I,II, 1952, 1955

Mikuláš Klaudianus (Kulhavý) – mapa z r. 1518

Komenský – Marchionatus Moraviae, Amsterdam 1627 poprvé (3x)

Joh. Chr. Müller, Mappa chorographica totius regni Bohemiae 1720 (přes 10 tis. sídlišť) – velký význam, jmenuje řadu osad a jmen poprvé

Joh. Chr. Müller, Tabula generalis marchionatus Moraviae 1716 (přes 3 tis. sídel)

Pro 19. a 20. stol. jsou nejvýznamnější mapy vojenské. Ve starých německých mapách se objevují nepřesné podoby PJ – neznalost jazyka - revize - po r. 1945; důležitá byla činnost Názvoslovní komise pro pomístní názvosloví. Po odsunu Němců byla přerušena sídelní kontinuita převážně pohraničních oblastí a řada PJ s odchodem obyvatelstva zanikla. Noví usedlíci si vytvářeli nová. Pokud v obci zůstala část německého obyvatelstva nebo české obyv. znalo pův. německé názvy, mnohá německá anoikonyma se udržela. Názvoslovná komise upravovala i MJ - např. dnešní Veverské Knínice byly do r. 1947 Německé (poprvé r. 1523, i když ves byla české).

Pro PJ jsou významné katastrální mapy a starší indikační skici stabilního katastru v 1.pol. 19.stol.; dále turistické mapy.

Z nejstarších zem.děl mají pro naše území význam *Geograf ravennský* (po r. 670), název *Baias/Baiahaemum*=Čechy (zřejmě), *Geograf bavorský* (9.stol.)-uvádí jména slovanských kmenů – **sporná identifikace**. Dále itineráře - např. Karla IV., Bedřicha z Donína 1592

V současné době probíhá zpřístupňování map na internetu: jsou dostupné mapy vojenského mapování (I, II, III) <http://oldmaps.geolab.cz/>, skenují se mapy Stabilního katastru, rovněž další projekty digitalizace starých map – velké finanční částky, granty...

Podrobněji viz Z. Sviták: Úvod do historické topografie českých zemí, 2014.

Nářeční materiál

S daným nářečním prostředím jsou z onym spjaty především živé podoby OJ, hypokoristika, nářeční formy MJ obce a okolí, PJ v obci, hydronymie a oronymie v nejbližším okolí. Nářeční materiál je získáván nejčastěji přímým (nářečním) výzkumem v terénu, protože odborník je schopen zaznamenat skutečnou mluvenou podobu jmen s příslušnými nářečními rysy. Takovýmto způsobem je třeba sbírat pomístní jména, ale i pro lepší znalost místních jmen je dobré znát jejich nářeční podobu.

Jméno Seče u Blovic vzniklo v 15. stol. ze Seteč. V lid. jazyku se dodnes zachovala podoba adj. seteckej. Nebo: v českých MJ Jažlovice, Jeřišno, Jaronice jsou staré záznamy se Ž- na začátku (Žůřina, Žaronice). I když změna ž v j není popsána v historických gramatikách, je pravděpodobné, že staré záznamy svědčí o určité výslovnosti starých palatál. Nář. podoby pocházejí často přímo ze starších podob jmen a dokumentují lépe než úřední podoby vlastní jazykový vývoj jména. Např. na Slovensku byly do r. 1918 mapy a úřední pomůcky pouze maďarské a lidové podoby jmen byly hlavním pramenem poznání skutečného jména. Proto se také uvádí např. u Hosáka-Šrámka a u Profouse.

Na druhou stranu lidové podoby jmen podléhají často silným vlivům analogie a lidové etymologie. *Např. pokud se jméno zaniklé obce stane jménem pomístním: zaniklá osada Komínek mezi Popůvkami a Žebětínem a PJ Kominice, V Kominici, V Komincích; na místě zaniklé vsi Řevušín pozemky Rebošín, Rebošina, Rebošiny – se záměnou retnic b-v. Nebo např. zmíněné Domabořice > Dambořice, pův. Řepčín (CDB r. 1131, tvar lokálu) Repsine (z OJ Řepka+sufix -ín) > dn. Hřebčín u Olomouce, v lid.etymologii je spojováno s apel. hřebec - záměna p>b.*

Soupis pomístních jmen

Šmilauer – Jak se sbírají traťová jména ZMK, I, s. 285-287 + řada článků o průběhu soupisu v ZMK

Lidové podoby jsou cenné v případě PJ, která tvoří nejpočetnější skupinu toponym. Díky své svázanosti s objektem jsou pomístní jména úzce spjata s konkrétním regionem a s relativně malým okruhem uživatelů. Mají blízko k dialektům a zachovávají mnoho nářečních jevů. Primární je jejich podoba mluvená, sekundární psaná. Často není vůbec psaná úřední podoba k dispozici - jména vznikají spontánně, na rozdíl od MJ tedy jejich podoba není ovlivněna úřední podobou. Proto bylo jedním z požadavků soupisu PJ, aby informátoři zapisovali jméno ve skutečně mluvené podobě a zachytili tak případné nářeční jevy. Počet aktivních uživatelů nářečí a lidí znalých pomístních jmen v místě svého bydliště klesá.

Nářeční podoby v katastrech

I v psaných evidenčních pramenech (katastrech) se můžeme setkat s nářečními podobami toponym, které podávají obrázek o nářečním charakteru dané oblasti. Jsou ale velice nesoustavné. Je možné, že písaři znalí češtiny podoby jmen upravovali do spisovné podoby. Např. PJ *Pastviščátka* (Ost, StK), *V Hoščicích* (Že, JK) zachovávají starou souhláskovou skupinu šč, která ve spisovné češtině podlehla disimilační změně v šť (14.-15.stol. Změna se neprovedla na Moravě a v přechodném nářečí moravskočeském.

Pro písemný záznam je také typická snaha o spisovnou a gramaticky správnou formu, což zastírá mnoho nářečních prvků, která PJ zachovávají v mluvené podobě. Tato tendence se projevuje i v současnosti, např. v soupise PJ.

Na nářečním materiálu z TK a JK (toponymech) vybudoval historickou dialektologii Fr. Cuřín.

Literatura:

Prameny češtiny – svodné heslo v ENCY 2016

Šebánek, J. - Dušková, S. - Studie k českému diplomatáři. SPFFBU (Z. Nejedlému k 75. narozeninám) roč.2, č. 2-4, 1953

J.Pleskalová - K počátkům českého pravopisu. LF 1999, s. 167n

J.Pleskalová - Základní problémy rekonstrukce bohemik. AO 1995, s. 202n

Friedrich, G. – O zakládací listině kapituly litoměřické 1901; vydána i v CDB I

Boháč, Z. – Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. In: ČČH 21, 1973, s.369-388

Profous Antonín - MJ v Čechách I-IV, 1947-1957, přes 15.500 jmen býv. země České (i zaniklé a místní části), V. dodatkový svazek od J.Svobody a VI.Šmilauera 1960 obsahuje Soustavu MJ v Čechách - dělení Šmilauerovo. Využívá bohatého rkp. materiálu A.Sedláčka August Sedláček

- *Místopisný slovník historický království českého, 1908, nově vyšel také - obsahuje stručné dějiny osad a měst, vsí, hradů, zámků (i zaniklých), hor, řek, krajin, klášterů atd., udává jejich lokalizaci. Bohužel necituje doklady, takže identifikace objektů je často problematická; nezabývá se výkladem MJ*
- *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy, 1920*

Fr. Černý – Pavel Váša – Moravská jména místní 1907, obsahuje I. MJ z OJ, II. MJ z apelativ, III. Osady s německými jmény a nové osady. Kniha je významná hlavně po filologické stránce, historických dokladů je málo

Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek – Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I. 1970, II, 1980 – obsahuje přes 5500 hesel, i názvy zaniklých osad.

Ladislav Hosák - Historický místopis země Moravskoslezské, Praha-Brno 1938 - obsahuje popis jednotlivých hradů, zámků, tvrzí, klášterů, měst, vsí, samot a zaniklých osad.

Wilhelm Friedrich – Die historische Geographie Böhmens bis zum Beginne der deutschen Kolonisation 1912, sestavil např. jména z Kosmy a z nejstarších listin (dle Erbenových Regest) do r. 1199 a zobrazil v mapce

Ernest Schwarz – Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle 1931, - jedinečná práce pro toponyma pohraničí

Topografie

Sviták, Z.: Úvod do historické topografie českých zemí, 2014

Jaroslav Schaller - Topographie des Königreichs Böhmen 1785-90, 16 svazků pro 16 krajů

Jan Gottfried Sommer - Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt, 1833-49, 16 sv.

Franz Jos. Schwoy - Topographie vom Markgrafthum Mähren, I-III, 1793-1794

Řehoř Volný - Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert, I-VI, 1835-1842

Fr. Palacký - Popis království českého, 1848.

Úplný soupis úředních pomůcek (topografií, lexikonů) vydala P. Burdová. Od r. 1893 vychází svazky Vlastivědy moravské podle okresů

Edice urbářů:

Decem registra censuum...Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými (J.Emler)

K tomu:

- Řezníček, J. - Soupis českých a mor. urbářů. Archivní časopis 1972, s. 73-86

- Turek, Adolf - Soupis urbářů ostravského kraje 15.-18.stol., Opava 1954

- Kuba, Jiří - Šimek, Tomáš - Zahradka, Fr. - Soupis východočeských urbářů: 2.pol.13.stol.

- 1776, 1997 Zámorsk

- Čechura, J. - Nejstarší český urbář (Urbář kláštera ve Vyšším Brodě z konce 70. let

13.stol.) In: Právněhistorické studie 27, Praha 1986,5-26

- dále např. soupis urbářů jihočeských archivů

Nekuda, V. - Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. 1961

Roubík, Fr. - Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách 1959

+ řada článků Olivová-Nezbedová v ZMK/AO